

## Mısırlı İbn Hacer El-Heytemî'nin Eseri Tahrîru'l-Makâl Üzerinden Dönemin Eğitim Problemlerine Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Çetinel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9851-2711>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Nevşehir – TÜRKİYE

### Makale Geçmişi

Geliş: 27.07.2020

Kabul: 14.09.2020

On-line Yayın: 30.09.2020

### Anahtar Kelimeler

Eğitim Tarihi

İbn Hacer el-Heytemî

Çocuk Hakları

Eğitim Yönetimi

Mısır Eğitim Tarihi

### Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45436>

### Öz

16. yy. Mısır'ında mutasavvıf kimliğinin yanı sıra dönemin eğitim problemlerine yönelik çözümleriyle de dikkat çeken, önde gelen Şafii alimlerden olan İbn Hacer el-Heytemî, Tahrîru'l-Mâkâl isimli eserinde; kadılıktan ayrılarak dönemin yetimhanelerinden birinde müderrislik yapmaya başlayan bir dostunun kendisine yönelttiği, eğitim öğretim sürecinde karşılaşılabilecek muhtemel problemleri nasıl çözmesi gerektiğine yönelik soruları, büyük bir hassasiyetle cevaplamaya çalışmıştır. Bu çaba sonucu, bazıları çağımızda da güncelliğini koruyan eğitimle ilgili sorunlara dair kapsamlı tahliller ortaya çıkmıştır. İbn Hacer'in çözüm getirmeye çalıştığı eğitimle ilgili sorunlar arasında, çocukların öğretmen tarafından eğitim öğretim amacı dışında görevlendirilip görevlendirilemeyeceği, çocuğun çalıştırılması konusunda kimlerin yetki sahibi oldukları, öğrencinin okula devamı hususunda öğretmenin ve vakıf yöneticilerinin sorumluluklarının neler olduğu, dayanın çocuğun eğitiminde bir yöntem olarak kullanımıyla ilgili incelikler yer almaktadır. İbn Hacer'in verdiği cevapların satır aralarında 16. yy Mısır'ı ve dolayısıyla Osmanlı toplumsal yapısı ile ilgili bir takım bilgiler edinmek de mümkün görünmektedir. İbn Hacer tarafından cevaplandırılmaya çalışılan eğitime dair sorulardan bir kısmının aradan geçen yüzyıllara rağmen güncelliğini koruyor olması da dikkat çeken bir diğer husustur. Bu nedenle araştırmada, halen güncelliğini koruyan bu hususlarla ilgili çözümlenmelere de yer verilmiştir. Eğitim ve disiplinle ilgili hususlar, derinlemesine olmasa da hukukun temel ilkelerinden olan masumiyet karinesi (the presumption of innocence), cezalandırmada delilin önemi gibi farklı bakış açılarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmanın yöntemi; Tahrîru'l-Mâkâl isimli eserin, Arapça asıl metnine sadık kalınarak sosyal bilimlerde sıkça kullanılan araştırma yöntemlerinden olan içerik analizine tabi tutulmasına dayanmaktadır.

### Atıf Bilgisi / Reference Information

Çetinel, H. (2020). Mısırlı İbn Hacer El-Heytemî'nin Eseri Tahrîru'l-Makâl Üzerinden Dönemin Eğitim Problemlerine Bakış. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 81, Autumn, p. 343-362.

*A Look at the Educational Problems of the Period Through  
Egyptian Ibn Hacer Al-Haytami's Work "Tahrîru'l-Makâl"*

Asst. Prof. Dr. Hasan Çetinel

Nevsehir Haci Bektas Veli University, Faculty of Theology, Department of Philisopy and Religious  
Sciences, Nevsehir – TURKEY

Artcile History

Submitted: 27.07.2020

Accepted: 14.09.2020

Published Online: 30.09.2020

Key Words

History of Education

Ibn Hajar al-Haytamî

Children's Rights

Management of Education

Egyptian History of Education

*Research Article*

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45436>

Abstract

Ibn Hajar al-Haytami one of the leading shafii scholars in 16th century gained great importance not only with his sufi career also his analysis about educational problems of the period. In his work titled Tahrîru'l-Mâkâl, he tries to answer the questions of his friend, who left his profession after becoming a teacher that started to teach at one of the orphanages of the time, with great sensitivity about how he should behave regarding the problems that may be encountered during the education process. As a result of this effort, comprehensive analyzes have emerged regarding educational problems, some of which are still up to date. Among the problems related with education that Ibn Hajar tries to solve are whether the children can be assigned by the teacher outside the purpose of learning and teaching or not, who may have the authority to employ the child, what are the responsibilities of the teacher as well as the foundation administrators for the student's continuation to school and the use of the beating as a method in the education of the child. It is also possible to obtain some information about Egypt of the 16th century and therefore the Ottoman social structure between the lines of the answers given by Ibn Hajar. It was also noteworthy that some of the questions on education, which were tried to be answered by Ibn Hajar, were still up-to-date despite the passing centuries. For this reason, the article includes analyzes regarding these topics which are still actual. Issues related to education and discipline, though not in depth, have been tried to be analyzed with different perspectives such as the presumption of innocence, which are among the basic principles of law, and the importance of evidence in punishment. The method of the research; it is based on the content analysis of the work named Tahrîru'l-Mâkâl, which is one of the frequently used research methods in social sciences, by adhering to the original Arabic text.

## GİRİŞ

İslam tarihi içerisinde ilme ve âlime verilen değer, ilmin hem insanlar hem de yüce yaratıcı nezdinde kişiye kazandırdığı statü gibi nedenlerden dolayı ömrünü ilim öğrenmeye ve öğretmeye adanmış nice kutlu sima yaşamıştır. Müslümanlar, dinlerinin direktifleri doğrultusunda ideal bir dünya kurmanın, toplumsal-kültürel ilerlemenin ilimsiz olmayacağını birçok dünya medeniyetinden çok daha önce fark etmişlerdir. Dolayısıyla ilme karşı bu müspet yaklaşımın bir sonucu olarak İslam coğrafyasının genelinde farklı türlerde ilim merkezleri ve kurumları yaygınlaşmış, bunun sonucunda da canlı bir kültürel iklim ortaya çıkmıştır.

Araplar arasında İslam öncesinde yazı kültürü yaygın değildi. Daha çok sözlü gelenek hâkimdi. Bu dönemde ilmî verileri paylaşmanın ve yaymanın yegâne metodu ezberdi. Kendisi de bir ümmi olan Peygamberin teşvikiyle de İslami gelenek içerisinde yazının bir bilgi aktarım yöntemi olarak yaygınlaşmasına tanıklık edilmiştir (Zehebî, 1985: I, 63). Rasûlullah'ın Bedir esirlerinin bazılarını bir grup müslümana okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakması bu anlamda manidardır (Hanbel, 2001: IV, 92). Yazma işi, özellikle de Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini koruma altına alma gibi hayati önemi haiz bir gerekçeyle peyderpey yaygınlaşmıştır. Daha sonra bu durum hadislerin yazılması ve diğer ilimlerin yazıya aktarımıyla hız kazandı. Müslümanların felsefi ve tabii ilimlere merakıyla birlikte tercüme hareketi başladı ve bu sayede İslam medeniyeti bütün alanlarda olumlu bir ivme yakaladı. Bu süreçte ilmin ne tür ilke ve yöntemlerle yapılacağı, öğrenmenin adabı noktasında çalışmalar ile "Adâb-ü Talebi'l-İlm", "el-Âdâb" kavramlaştırmaları altında yeni bir ilmî alan ortaya çıkmıştır. İmam Buhârî'nin (ö.256/870) Edebü'l-Müfred (Buhârî, 1988), İbn-ü Müflih'in (ö. 763/1362) el-Âdâbü's-Şer'iyye ve'l-Minâhü'l-Mer'iyye (İbn-ü Müflih, t.y.) isimli eserleri genel ahlaki konuların ele alındığı eserlere örnek verilebilir. Bunların dışında doğrudan ilim adabını konu edinen eserlere de; Zernûcî'nin (ö. 620/1223) Ta'limü'l-Müte'allim (Zernûcî,1981), İmam Nevevî'ye (ö. 676/1277) ait Âdâbü'l-Âlim ve'l-Müte'allim (Nevevî, 1987) örnek olarak sunulabilir.

Kuşkusuz tarih boyu eğitim öğretim süreçlerinin temel aktörleri öğretmen ve öğrenciler olmuşlardır. Yukarıda isimlerini verdiğimiz eserler (Kur'an kıraati eğitimi, hadis, fıkıh gibi), muhtelif uzmanlık alanlarındaki öğretmenlerin niteliklerine odaklanmanın yanı sıra ilim talebesinin sahip olması arzu edilen temel ahlaki değerlere yönelik ilkeler de içermektedir. Ortaçağ İslam dünyasında yaygın öğretim kurumlarından olan, daha çok yetim ve öksüzlerin okumakta oldukları vakıf okullarının öğrenci ve öğretmenler açısından disiplin durumlarını düzenleyen yazılı yönetmelikleri yoktu. Araştırmanın konu edindiği eser olan İbn Hacer el-Heytemî'ye ait Tahrîru'l-Makâl'de de yoğunluklu olarak birinci kısma; yani öğretmenin nitelikleri, eğitim yöntemi, ondan beklenen sorumluluklar ve okullardaki disiplin meselelerine yer verilmektedir. Özel sebeplerle kadılık görevini bırakan ve sonrasında hayatına yetimlerin öğrenim gördüğü bir vakıf okulunda müderris olarak devam edecek olan bir kişi, eğitim sürecinde karşılaşılabileceği sorunlarla ilgili olarak dönemin önemli Şafîî âlimi İbn Hacer el-Heytemî'den fetva talebinde bulunur. Dolayısıyla araştırmada içerik analizine tabi tutulan bu eser, eğitimle ilgili bir takım sorulara verilmiş bir fetva niteliği taşımaktadır ki, dönem gözetildiği takdirde bu durum ona, bir vakıf okulunun yönetimine dair hukuksal bir metin niteliği de kazandırmaktadır.

Modern hukuk öncesi dönemlerde İslam dünyasında fetvaların, birey davranışları, toplumsal düzen ve yine birey-devlet ilişkileri bağlamında ne denli önemli rol icra ettikleri bilinmektedir. Fetvalar o dönemde yaşanan müşahhas olaylar için verilen dinî hükümlerdir. Özellikle yazıya geçirilenler daha sonra bu tür sorunlarla karşılaşılabilecekler için örneklik teşkil edeceği için pratik faydalar sunmaktaydı. Özen, İslam hukukunun alt dalları arasında sayılan fetva ilmi (ilmü'l-fetevâ) hakkında Taşköprülüzâde [Taşköprizâde] Ahmed Efendi'ye (ö. 968/1561) ait şu tanımı aktarır; "cüzi vâkıalar hakkında fakihlerin verdikleri hükümlerin kendilerinden sonraki yetersiz kişilerin işi kolay olsun diye rivayet edildiği bir

ilimdir." (Özen, 2005:252). Dolayısıyla, kendisine yöneltilen eğitime dair sorulara yaşadığı dönemde kadılık görevi üstlenen bir İslam hukukçusunun verdiği cevapların, dinî olduğu kadar hukuki boyutu da mevcuttur ve bağlayıcılığı vardır. Müderrisliğe başladıktan sonra yüzleşebileceği ve zihnini meşgul eden olası sorunlar nedeniyle fetva isteyen kişi, bir yandan kendisini dinî-vidani olarak rahatlatmak isterken bir taraftan da karşısına çıkabilecek hukuki problemlerde lehine kullanabileceği bir fetva alma gayretindedir. Osmanlı'da fetva kurumundan alınan bu tarz fetvaların, olası hak ihlallerinde ve kişiler arası haklara dayalı çekişmeli durumlarda kullanıldığı bilinmektedir. İslam dininin kişisel, ailevi ve toplumsal meselelerle ilgili hüküm icra eden emir/tavsiye niteliğindeki normatif yapısı da (Meriç, 2012: 105) göz önüne alınca araştırmanın konusu ve önemi daha iyi kavranacaktır. Bu durumda; araştırmanın konusunu oluşturan eğitimin o dönemdeki sorunlarından bir kısmına dönük bu fetvaların, eserin kaleme alındığı yüzyılın eğitim kurumları olan medreselere dair (vakfiyeler dışında) yazılı yönetmeliklerin olmadığı o dönemde, icra etmekte oldukları hukuki ve sosyal fonksiyon gözden kaçırılmamalıdır.

### **Araştırmanın Konusu**

Çalışmanın konusunu; İbn Hacer el-Heytemî'nin eğitimcilere yönelik tavsiyelerini içeren Tahrîru'l Mâkâl isimli eserinin, kadılıktan istifa ettikten sonra yetim öğrencilerin okumakta oldukları bir medresede müderrisliğe başlayan arkadaşının kendisine yönelttiği sorulara verdiği cevapları barındıran bölümü oluşturmaktadır.

### **Araştırmanın Yöntemi**

Araştırmanın giriş bölümünü müteakip öz şeklinde müellifin hayatı, eserleri ve araştırmanın konusunu oluşturan bölümün yer aldığı eser olan; "Tahrîru'l-makâl fî âdâbi ve ahkâmi ve fevâidi yehtâcü ileyhâ müeddibü'l-etfâl" isimli eseri hakkında literatür taraması yoluyla bilgi verilecektir. Peşi sıra, ilgili bölüm sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir yöntem olan "içerik analizi" aracılığıyla analize tabi tutulacaktır.

İçerik analizi, birçok tanımı yapılsa da en bilindik tanımları arasında Carl Roberts'a ait şu tanım yer almaktadır: Sosyal bilimler amaçlı olarak, bir metne veya sembolik bir materyale uygulanan her hangi bir metodolojik ölçmedir (Hepkul, 2002: 3). Örülmüş, Holsti'den; sosyal bilimlere ait hemen hemen tüm çalışmaların yazılı materyal ve dokümanların dikkatli bir şekilde okunmasına bağlı olduğu bilgisini aktarır. Yazılı bir metnin en temel özelliği ise, iletişim değeridir. İletişimin temel paradigması ise; "Kim, kime, neyi, nasıl söyledi ve etkisi ne oldu?" şeklinde formüle edilmektedir. İçerik analizi ise bu paradigmalardan bir tanesi için yapılabileceği gibi iki veya daha fazlası için de yapılabilmektedir (Örülmüş, 2019: 215-217). Bu çalışmada, müellif İbn Hacer'in ismini vermediği dostu tarafından kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplar, eserin orijinal Arapça metni esas alınarak içerik analizine tabi tutulmuştur.

## **1. İbn Hacer el-Heytemî**

Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567), Mısırlı bir Şafî fıkıhçısıdır. Hicrî 909'da (1503), Recep ayında, Mısır'da el-Ğarbiyye şehrinde yer alan bir mahalle olan Ebu'l-Heytem'de dünyaya geldi (Ziriklî, 2002: 234). Babası, o henüz küçük bir çocukken vefat etmiştir. Babasının vefatından sonra İmam Şemsüddîn İbn Ebi'l-Hamâil ve İmam Şemsüddîn eş-Şinnâvî tarafından yetiştirilmiştir. Mensubu olduğu Benî Sa'd kabilesinin Ensarla olan bağı nedeniyle el-Ensârî nisbesiyle anılan el-Heytemî, çok az konuştuğu için kendisine el-hacer (taş) lakabı verilen bir dedesi nedeniyle diğer akrabaları gibi İbn Hacer adını almıştır (İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986: X, 542).

H. 933'te (1527) hac için Mekke'ye giden İbn Hacer, orada bir süre kaldıktan sonra Mısır'a dönmüştür. H. 937 (1531) yılında çocukları ile birlikte tekrar hacca giden İbn Hacer, h. 940 (1534) yılında

bir daha ayrılmamak üzere yine Mekke'ye gitmiştir ('Aydarûs, 1984: 260). Tefsir, hadis, fıkıh gibi temel İslâmî ilimlerin yanı sıra matematik, tıp, mantık, sarf, nahiv, meânî, beyân ve tasavvuf gibi ilim dallarının çoğunda eser kaleme alabilecek seviyelere ulaşmıştır (islamansiklopedisi.org.tr , 2020). H. 971(1564) yılında Şam'da öldüğüne dair bir söylenti çıkmış, kendisi için gıyabi cenaze namazı dahi kılınmıştır. Hayatta olduğu ortaya çıktıktan bir kaç yıl sonra H. 974 (1567) yılında Mekke'de vefat etmiştir (Guzzî , 1997: III, 102; Kehhâle, t.y.: II, 152).

## 2. İbn Hacer el-Heytemî'nin Eserleri

İbn Hacer, birçok İslâmî ilim alanında onlarca eser vermiştir. Daha çok fıkıhçılığı ile meşhurdur. Kendisi Şâfiî'dir ve Nevevî'nin Şâfiî fıkıhına dair Minhâcü't-ţâlibîn adlı eserinin en önemli şerhlerinden birisi olan Tuĥfetü'l-muĥtâc bi-şerĥi'l-minhâc adlı eseri ile tanınır (Heytemî, t.y.: 2). Fıkıh konularına göre düzenlenmiş soru ve cevaplardan oluşan bir fetva mecmuası olan el-Fetâva'l-kübra'l-fıĥhiyye'si de onun Şâfiî fıkıhına dair önemli eserlerindedir.

İbn Hacer'in fıkıh, siyer, hadis gibi temel İslâmî ilimlerde verdiği onlarca eser arasında bir de eğitime dair görüşlerine yer verdiği; "Tahrîru'l-makâl fî âdâbi ve ahkâmi ve fevâidi yeĥtâcü ileyhâ müeddibü'l-etfâl" isimli eseri kaleme almıştır.

Araştırma, Türkçeye; "Çocuk Terbiyecilerinin İhtiyaç Duyduğu Konularda Çocukların Terbiyesi ve Bu Konudaki Hükümlerin İncelenmesine Dayalı Görüşler" şeklinde çevrilebilecek bu eseri esas alınarak, İbn Hacer'in eğitime yönelik görüşlerini analiz amacıyla hazırlanmıştır. Bundan sonra eser adı kısaltılarak "Tahrîru'l-Makâl" şeklinde ifade edilecektir.

## 3. İbn Hacer el-Heytemî'nin Tahrîru'l-Makâl İsimli Eseri

Hicrî 10. yüzyıla (M. 16. yy) ait bu eser, eğitim problemlerine cevaplar üretmenin yanı sıra dönemin toplumsal yapısına dair önemli sosyolojik veriler de sunmaktadır. Özellikle yazıldığı dönemin okul ve medreselerinin yapılarına dair önemli bilgiler yer almaktadır. İbn Hacer bu bölümü, kadılıktan istifa ettikten sonra yetimlerin okuduğu bir vakıf okulunda öğretmenliğe başlayan, ihlas ve samimiyetine güvendiği bir dostunun kendisine yönelttiği, çocukların eğitim sürecinde karşılaşılması muhtemel bir takım sorulara cevap vermek amacıyla kaleme almıştır. Bölümün hemen başlangıcında, yaşadığı dönemde hukuk sisteminin maruz kaldığı dejenerasyona işaret eden şu satırları kaleme alır: "Günümüz kadıları, yüksek değerleri terk ederek, dünyanın alçak işlerine düştüler ve kadılık meşgaleleri nedeniyle hayır işlerinden ve mutluluk kaynaklarından uzak kaldılar." (Heytemî, 1987: 66).

On altıncı yüzyılda İslam toplumunda çocuk hakları bağlamında tartışılan ve normlar geliştirilmeye çalışılan konu başlıkları göz önüne alındığı takdirde İbn Hacer'in eserinde yer verdiği görüş ve tespitleri, ayrı bir önem arz etmektedir. Müellif, vakıf okulunda okumakta olan yetim talebelerin şahsında, bir çocuğun hangi durumlarda farklı işlerde çalışmaya zorlanabileceğini, hangi hususlarda sadece ücreti karşılığında görevlendirilebileceğini ve bu görevlendirmede anne, baba, hoca, çocuğun vasisi ve hâkim gibi otoritelerin pozisyonlarını tartışmaya açmaktadır. Tartışmaya açtığı hususlar arasında, eğitimin kadim sorunları arasında yer alan, çocuğun eğitiminde dayak meselesi de yer almaktadır. Müellifin eserini kaleme aldığı dönemde dayanın, dünya genelinde çocuğun eğitiminde bir terbiye metodu olarak kullanıldığı bilinen bir durumdu (Bayraktar, 1990: 545-556).

Çocuğun eğitim amaçlı dövülmesi meselesini tartışırken, erkeğin eşini haksız yere dövüp dövmediği hususunda karı kocanın beyanları çeliştiği takdirde hangisinin esas alınacağı konusunu da değerlendirmeye tabi tutar. Bu konuda her hangi bir naklî bilgiye rastlamadığını, bundan hareketle kadının beyanının da esas alınabileceğini belirtir. Ancak erkeğin kadına veli kılınması ve normalde eşine karşı haddi aşmayacağı ön kabulü nedeniyle, onun beyanının doğru kabul edilmesinin daha uygun olacağını altını çizer. Dolayısıyla müellif (bugün dahi toplum vicdanında tartışılan) sosyal bir



konuya yönelik düşüncelerini incelikli bir üslupla ortaya koyar.

İbn Hacer, eserinde İslam kültüründe yaygın olarak bilinen bir yöntem olan ve fıkıh, kelam, hadis gibi ilimlerde sıkça kullanılan kâlû ve kulnâ/dediler, dedik (soru-cevap) tekniğini kullanmıştır. Bu yöntem, okuyucunun zihnine ve muhayyilesine canlılık kazandıran ilmî münazara tekniğine karşılık gelmektedir. Müellif, soruları yalnızca bir takım ilmî delillere dayandırmakla yetinmemekte, bu delillere gelebilecek itirazları da göz önüne alarak incelikli cevaplar üretmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla kitabın içeriği, başlığıyla uygunluk arz etmektedir. Bir taraftan söz konusu sorulara nakle dayalı cevaplar üretirken, bir taraftan da yorumlarıyla konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Kitap, dönem gözetildiği takdirde esas olarak çocuk terbiyesine dair fikhî bir metin niteliği taşımaktadır. Çocuğu merkeze alarak onun terbiyesinden sorumlu şahıslarla çocuk arasındaki hukuki ilişkileri kapsamaktadır. Müellif, çocuğa ve onun terbiyesine dair meseleleri çocuğu kuşatan sosyal çevrede yer alan ve onun eğitiminden sorumlu karakterler olan; anne, baba, öğretmen, vakıf idarecisi ve dönemin en üst bürokrati sayılabilecek kadı gibi karakterler yönüyle kritiğe tabi tutmaktadır. Kendisine yöneltilen soruları analitik bir bakış açısıyla ele aldığı bu kitap, İslam medeniyetinin çocuk algısına, onun haklarına bakış açısına ve toplumdaki yerine ne kadar önem verdiğine dair güçlü anlatımıyla da dikkat çekmektedir.

Bir hususun altının çizilmesi önem arz etmektedir. Soruları yönelten de cevaplayan da aslı görevleri kadılık olan ilim adamlarıdır. Meslekler arasında bugün olduğu gibi normatif ayrımların olmadığı o dönemde bu anlaşılabilir bir durumdur. İlim tahsil etmiş, toplum nezdinde belirli bir saygınlık elde etmiş konum sahibi kişiler, yeri geldiğinde bir muallim olarak nesillerin dini değerler doğrultusunda yetiştirilmelerine öncülük etmişlerdir. Yeri geldiğinde de muamelata dair konularda insanlara yol gösteren, aralarındaki ihtilafları çözüme kavuşturmada onlara rehberlik eden fakihler olarak, hukukçu kimlikleriyle ön plana çıkmışlardır. Bazen de insanların bedenlerinde ve ruhlarında açığa çıkan hastalıkların tedavisi için birer şifacı gibi kendilerine danışılan tabipler olarak toplumda ön plana çıkmışlardır. Eğitim de toplumsal bir olgu olarak söz konusu diğer alanlarla sıkı bir bağa sahiptir. Eserde eğitim problemleri ele alınırken, konunun hukuki yönünün de göz ardı edilmediği görülecektir. Vakıf okulunda çalışırken karşılaşılabileceği sorunlarla ilgili soruları yönelten de sorulara cevap vermeye çalışan da aslı görevleri kadılık ve ana ilgi alanları İslam hukuku olan kişilerdir. Bu durum eseri, okul yönetimi ve disiplin gibi eğitim ortam ve sürecini düzenleyen yazılı yönetmeliklerin olmadığı o dönem için önemli kılmaktadır (Sherman, 2019: 13-14).

İbn Hacer el-Heytemî, eserinde fakih bir ilim adamı olarak öncelikle Kur'ân ve Sünnet'e müracaat ederken, icmâ ve kıyası da görüşlerine dayanak olarak kullanmaktadır (Gazzâlî, 1993: 80). Şafiî mezhebine mensup bir fakih olduğu için nakillerin hemen hemen tamamında Şafiî kaynaklara atıflarda bulunmaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu eserin Arapça esas nüshası esas alınarak yapılan bu genel değerlendirme sonrasında, İbn Hacer el-Heytemî'nin eğitim hakkındaki görüşlerine kaynaklık eden bölümün içerik analizine geçilebilir.

#### 4. Tahrîru'l-Makâl'in İçerik Analizi

##### 4.1. Eserin Kaleme Alınış Gerekçesi

Müellif, kitabını kaleme alma nedenini şu şekilde açıklar: "Salih dostlarımızdan bir tanesi kadılık görevi aldı. Kendisinden beklenildiği gibi hüküm verirken büyük günaha düşme korkusuyla, dürüstlikle, adaletle hareket etti ve güvenilir birisi olarak sorunları Allah'a danışarak, bir süre görevini sürdürdü. Ancak çok geçmeden kadılık yapmaktan vaz geçti, bu kararında ısrarcı oldu ve görevi naibine devrederek kadılıktan ayrıldı. Bu kararının sonuçları hakkında Allah'a sığındı. Ailesine yetecek miktarda rızık olmamasına, şartların baskısına rağmen evine ve ailesine döndü. Kadılık yapmaktansa

çocuk okutmayı tercih eden bu dostuma Allah, birazdan cevaplayacağımız sorulara kaynaklık eden bir okulda öğretmenlik nasip etti. Şimdilerde kadılık görevini üstlenerek kendisini kor ateşlere atan kimselerin zıddına, kendisi için en sağlıklı yolu tercih etti. Günümüz kadıları, yüksek değerlerden dünyanın alçak işlerine düştüler ve kadılık meşgaleleri nedeniyle hayır işlerinden ve mutluluk kaynaklarından uzak kaldılar. Onlar amelleri boşa çıkanlardır. “Dünya hayatında, çalışmaları boşa gitmiştir, oysa onlar güzel iş yaptıklarını sanıyorlardı.”( El-Kehf 18/104.). Arkadaşım, mektepteki çocukları okuttuğunda olası tehlike ve günahlardan kaçınmak için cevaplarını merak ettiği bazı soruları yazılı olarak bana yöneltti. Ben de imamların bu husustaki kitaplarını okumaya başladım ve ona kimi durumlarda nassa dayalı, kimi durumlarda ise istinbat yoluyla cevaplar verdim. Allah’a şükürler olsun ki nitelikli ve sağlam cevaplar ortaya çıktı. Eğitimcilere, doğru yolu arayanlara kaynak olması; sınırı aşanlara uyarı, salihlere yardım olsun diye ancak Allah’ın yardımı ve inayeti ile baş edebileceğim bu zorlu işe giriştim ve öncelikle bir giriş bölümü yazdıktan sonra, sorulara verdiğim cevaplarla bir araya getirdim.” (Heytemî, 1987: 66-67).

Müellifin eseri kaleme alış gerekçesini ortaya koyduğu bu satırlar sonrasında yaptığı değerlendirmelerin kendi dönemi açısından taşıdığı değeri ortaya koymak açısından birkaç hususun altı çizilmelidir.

-Müellifin yaşadığı dönem, Mısır’ın köklü eğitim kurumu Ezher merkezli olarak ilmi anlamda canlı bir kültürel merkez olduğu döneme tesadüf etmektedir. Kendisi de bu ilmi canlılığa katkıda bulunan isimler arasında yer almaktadır (Ekinci, 2019, 44-45). Bu durumu onun eğitim üzerine tespitlerini değerlendirirken göz önüne almak gerekmektedir.

- Müellif, kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları bir İslam hukukçusu olarak din merkezli bir bakış açısıyla kaleme almıştır. Eserin kaleme alındığı dönemde yalnızca İslam dünyasında ve doğuda değil, Hıristiyan dünya ve batıda da semavi dinlerin hakimiyeti her alanda etkindi. Feodalitenin düzen olarak benimsendiği ortaçağ Avrupası’nda kilise, eğitim olgusunu da sahiplenmiş ve tüm bireylerin inançlı birer Hıristiyan olarak yetiştirilmesini amaç edinmiştir. Modern anlamda yeni bir şeyi keşiften ve sorgulamaktan uzak, kilise tarafından mutlak doğru kabul edilenleri ezber dayalı skolastik düşüncenin yaygın olduğu bu dönemde İslam dünyasında çok daha farklı bir kültürel ortam mevcuttu. Ortaçağ Avrupası’nda yaygın skolastik düşünceye karşın, İslam dünyası kendine has bir medeniyet ve felsefe geliştirmiştir. Skolastik düşünce ile karşıtlık içerisinde olmasından dolayı da “antiskolastik” felsefe şeklinde nitelendirilmiştir (Oktay, 2018, 75-76)

- Eserin kaleme alındığı dönemde henüz bugün bilinen anlamıyla eğitim bir bilim dalı olarak ortaya çıkmamıştı. Dolayısıyla program geliştirme, eğitim yönetimi ve denetimi, eğitim ekonomisi ve planlama, eğitim psikolojisi vb. eğitim bilimlerinin alt dallarının varlığından bahsetmek de mümkün değildi. İbn Hacer’in dönemin eğitim sorunlarına getirmeye çalıştığı çözümleri değerlendirirken bu durumun göz önünde bulundurulması da bu okuyucu ve araştırmacıları anakronizme düşme riskinden koruyacaktır.

#### 4.2. Yöneltilen Sorular ve İbn Hacer’in Cevapları

Kitap, bütün olarak ele alındığında yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlar:

1. Kur’an ehlinin şerefine dair hadîs-i şerifler.
2. Kur’ân öğrenen ve öğretenin faziletine dair bazı hadîs-i şerifler.
3. Kur’an öğretimi karşılığında ücret almanın caiz olduğuna dair hadîs-i şerifler.
4. Kur’anda öğretimi karşılığında ücret almanın caiz olmadığına dair hadîs-i şerifler.
5. Geçen hadîs-i şeriflerle amel etme hususunda ulema arasındaki ihtilaflar.
6. Öğretmenin sakalsız öğrencilerin yüzlerine ilim dışı amaçlarla bakamayacağına dair bölüm.
7. Arkadaşı tarafından İbn Hacer’e yöneltilen sorular ve İbn Hacer’in verdiği cevaplar.

Bu araştırma; eserin kaleme alındığı dönemde çocuk olgusuna bakış, çocuğun eğitimine ve

onun haklarına yaklaşım vb. başlıklarda önemli veriler içermesi sebebiyle, İbn Hacer el-Heytemî'nin bir eğitimci ve hukukçu hassasiyetiyle cevaplamaya çalıştığı yedinci bölümün hazırlanmasına kaynaklık eden soru ve cevaplar esas alınarak hazırlanmıştır.

Müellifimiz, eserin yedinci bölümünü daha önce de belirttiği üzere, İslâmî gelenekte önemli bir öğretim tekniği olan; (kâlû ve kûlnâ) yani soru cevap tekniğini kullanarak kaleme almıştır. İlk olarak, dindeki samimiyeti ve ihlasına güvendiği, kadılığı bırakarak bir vakıfta öğretmenliğe başlayan ismini zikretmediği dostunun sorularını peş peşe sıralar. Bu soruları kendi içerisinde belli başlıklar altında toplamak mümkün görünmektedir. İlk soruların, öncelikli olarak okula devam etmeyen öğrencilerin takibi ve tekrar okula devamının sağlanmasıyla ilgili öğretmenin sorumluluklarına yönelik olduğu görülmektedir.

#### 4.2.1. Okula Devam Etmeyen Öğrencilerle İlgili Öğretmenin Sorumlulukları

Müellif, okula devam etmeyen öğrencilerle ilgili öğretmenin sorumluluklarına dair kendisine yöneltilen şu sorulara yer verir:

-Yetimler için vakfedilmiş bir okulun yöneticisi, çocukların okutulması ve terbiyesi için bir hoca ayarlamışsa, bu çocuklardan okula gelmeyenlerin arkasından birisini göndermesi gerekir mi, gerekmez mi? Şayet evet dersiniz, o çocuğu getirecek kişiye kendi malından mı yoksa vakıf malından mı ödeme yapması gerekir?

-Okuldan kaçan veya gelmeyen çocukları getirmek için yine çocuklardan bazısını göndermeye hakkı var mıdır, yok mudur? "Hayır, göndermesi gerekmez" dersiniz; o halde, (hocanın) gelmeyen öğrenciyi vakfın sorumlusuna bildirmesi gerekir mi? Haber verdiği takdirde görevlinin o çocukları geri getirmeyeceğini, hatta yöneticinin onları okuldan ihraç ederek yerlerine başka çocuk alacağını bilse dahi...(Heytemî, 1987: 68).

İbn Hacer, bu soru grubuna Allah'a hamd ve senâ, peygamberine salât-ü selâmdan sonra konuya hâkimiyetini ve verdiği önemi gösterir nitelikte uzun uzadıya cevap vermeye çalışmıştır.

Kendisi de bir Şâfiî âlimi olan müellif, bu konuda Şâfiî hukukçuların bir hükmüne yer verir. Buna göre; elbise yıkatan birisine başlangıçta elbiseyi taşıma işi karşılığı ayrıca bir ücret konuşulmadığı takdirde taşıma ücreti düşmez. Bu taşıma ücreti yıkayana düşer. Çünkü taşıma fiili yıkama işlemine dâhildir. İbn Hacer, Şâfiî âlimlerin bu görüşüne yer verir ve bir kıyasta bulunur. Bu kıyastan hareketle çocukların eğitimi işine kalkışan birisinin onların toplanması ve derse getirilmesinden sorumlu olduğunu belirtir. Çünkü onların derse getirilmesi eğitimin bütününe dâhildir. Bu kural, ancak adı geçen fakih ile bu şekilde sözleşme yapılmış ise geçerlidir. Nasıl ki okulun öğretmeni için öğrencileri okula getirme zorunluluğu yoksa belirli sayıda öğrenciyi okutmak için ücret tayin edilmiş fakihin de öğrencileri getirmesi şart değildir (Heytemî, 1987: 70).

Sonrasında yukarıdaki çamaşır yıkayan adam örneğinin aksine, Ezrak'ın Kadı Hüseyin'den bir nakline yer verir. Bu görüşe göre; birisi bir başkasına şunu bir beldeden diğer beldeye taşırsan şu kadar para alırsın dese, o eşyayı almaya gittiğinde hiç bir şey bulamadığı takdirde sözleştiklerinin aksine her hangi bir ücret hak etmez. İbn Hacer, bu iki durum arasında hiçbir zıtlık olmadığını çünkü her hangi bir hizmet verene düşenin taşıma işini bizzat kendisinin üstlenmesi olduğunu belirtir. Ancak onun bulunan bir şeyi taşıma zorunluluğu olduğunu, hali hazırda orada bulunmayan bir şeyi başka bir yerden getirme zorunluluğu olmadığını da ekler. Taşımak üzere geldiği eşya orada bulunmasa dahi ücretinin tam olarak ödenmesi gerektiğini belirttikten sonra bunu daha önce anlatılan çamaşır yıkama durumuyla benzeşmediğini belirtir. Yıkacak elbiseleri almak üzere eve gitmesinin, onları getirme eylemiyle eşit olduğunu, taşımak üzere gittiği ve onları hazır bulamadığı için de bu şekliyle "cu'âle<sup>1</sup>

<sup>1</sup> "Yapmak, etmek, kılmak" anlamındaki ca'l (cu'l) kökünden türemiş olan cu'âle (ci'âle, ce'âle), bir fıkıh terimi olarak yapılacak belirli bir iş karşılığında ödenecek ücret, ayrıca böyle bir ödemeyi taahhüt etme, vaad etme anlamına gelir. Bu şekilde verilen



meselesinden ayrıldığına da ekler (Heytemî, 1987: 71).

İbn Hacer, “çocukların okula getirilmeleri ile yıkama meselesi farklı durumlardır” şeklinde gelebilecek bir itiraza da; normal olanın çocukların okula kendilerinin gelmesi olduğu, eğitim işinin gerçekleşmesi için hocanın onları getirmesinin şart olmadığı şeklinde cevap verir. Çamaşır yıkama meselesinde ise durumun farklı olduğunu, çamaşırlar yıkama mahalline kendileri gelemeyeceği için iş akdine göre o çamaşırların yıkanmak üzere getirilmesinin hizmet verenin sorumluluğunda olduğunu söyler. Buna göre yıkama işinin gerçekleşmesi için yıkama işini üstlenenin çamaşırları getirmesi gerekir (Heytemî, 1987: 72).

Devamla; bu konunun aslında kafa karıştırmayacak derecede açık olduğunu, bu karmaşadan hareketle konuya dair itiraz geliştirenlerin; muallim, ücretlendirme (icar) ve irsâd<sup>2</sup> meselelerini tam olarak anlamadıklarını ifade etmiştir. Şu husus açıktır ki, çocukların getirilmesi hocanın görevi değildir. Ancak hocanın dikkat etmesi gereken bir başka noktaya işaret etmektedir. Bu da; kendisine belli bir sayıda öğrenciyi okutmak karşılığında bir bedel tayin edilmişken, bu öğrencilerden bir kısmı gelmediği takdirde bunlar yok hükmünde mi, var hükmünde mi olduğu sorunudur.

İbn Hacer, Beğavî'nin (ö. 516/1122) vermiş olduğu bir fetva ile bu konu arasında benzerlik kurar. Bu fetvaya göre; birisi bir başkasıyla 10 zira' pamuk satın almak veya örmek üzere anlaşmış ve on yerine dokuz zira' pamuk satın almış veya örmüşse (sözleşilen miktardan az olduğu için) hiçbir ücret talep edemez. Ne tam ne de eksik, ne de denginin karşılığını hak eder.<sup>3</sup> Yok hükmünde değilse ki o, şart koşulan işin bir kısmını yapmıştır. Bunun, iki şeyi iade etmek üzere söz veren birisinin bir şeyi iade etmesiyle benzerliği vardır. İşin bir kısmını yaptığı için cu'lün, bedelin yarısını hak eder. İbn Abdî's-Selâm'dan (ö.660/1262) birinci duruma dair bir örnek sunulacaktır. Ancak ikincisinin doğruluğu açıktır. Birinci durum ile ikincisi arasında fark vardır. Çünkü dokuz zira' kumaş on zira' yerine geçmez. Ki bu durumda işverenin amacı tam olarak gerçekleşmemiştir. Böylece hiçbir ücret hak etmemiş olur. Beğavî bu konuda fazla yapmanın eksik yapmakla eşit olduğunu ortaya koyar. Der ki: bunu on yerine on bir zira' satın alsa veya öre yine aynı şekilde hiçbir ücret hak etmez (Heytemî, 1987: 72).

Müellif, bu noktadan hareketle çocukların bir kısmının eğitilmesiyle vakfedenin amacının bir kısmının gerçekleşmiş olacağını ve bunun gereği ücreti hak edeceğini belirtir ancak mezheplerin görüşlerinden buna muhalif bir tanesini seçer ise seçiminin bu durumla bir bağlantısı olmadığını ekler. İki durum arasındaki farkın kendi görüşünü desteklediğini belirtir. Başlangıçta (okutulmaları karşılığı) ücret şartı konulmuş öğrencilerden bazıları kaçarsa, hocanın yalnızca katılanların ücretini alabileceğini söyler. Bu konuya dair şu örneğe başvurur: Kırk öğrenciyi okutması şart koşulmuşken on öğrenci kaçmış veya mazeretleri nedeniyle gelmemişse bu durumda öğretmen ücretin yalnız %75'ini alabilir. Ücretin geri kalanı yani katılmayan on öğrencinin ücretiyle birlikte tamamını almasının helal olmayacağını altını çizerek. Okula gelmedikleri gün onlara bir şey öğretmediği için, hocanın bu hususta dikkatli olması gerektiğini, birçok kişinin bu konuda hassasiyet göstermediğini de görüşlerine ekler. Bu durumda ücretin tamamını almak istiyorsa öğretmenin çocukları okula getirmesi gerektiğini de vurgular (Heytemî, 1987: 73).

ücret veya mükâfata da cu'âle, ci'âl ve cu'l denir.” Bkz. (Aydın, 1993: VIII, 77-78)

<sup>2</sup> “İrsâd: Araçta; tahsis kılma anlamına gelmektedir. “ersade lehü'l-emr” yani ona özellikle tahsis etti anlamındadır. Fikhî bir istilah olarak ise; imamın belirli bir arazinin gelirinin bir kısmını beytül mâlin giderleri için tahsis etmesi anlamına gelmektedir. Hanefîlerde de, irsâd şu anlamda kullanılmaktadır: Vakfın kazancının bir kısmının, imarın zaruretinden kaynaklanan borçlarının ödenmesi için tahsis edilmesidir.” Bkz. (Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1984: III, 106)

<sup>3</sup> “Misli bir fikhî terimi olarak; çarşıda pazarda benzeri bulunan, aralarında önemli farklılıklar olmayan mallara denir. Ölçek veya tartı ile satılan ya da piyasada benzeri bulunan mallar mislidir.” Bkz. Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, el-Mevsûatü'l-Fikhiyyetü'l-Kuveytiyye, c. 34, s. 133.)

#### 4.2.2. Okula Devam Etmeyen Öğrencileri Okula Getirmek İçin Diğer Öğrencilere Görev Verilmesi

İbn Hacer'in bu soruya yönelik cevabını, çocuğun faydasını gözeten pozitif bir yaklaşımla vermeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Konuyu; "Çocuğu her hangi bir görevi yerine getirmek üzere kimler görevlendirebilir?", "Kimler çocuğa karşılıksız iş yaptırma hakkına sahiptir?", "Hangi durumlarda çocuğa ancak belli bir ücret ödeyerek görev verilebilir?" gibi sorulara cevaplar arayarak açıklamaya çalışır. Bu hususta yine önde gelen Şâfiî imamların görüşlerine başvurur. en-Nevevî'nin (676/1277), İbn Salâh'ın (643/1245) görüşüne tabi olarak verdiği bir fetvadın hareketle; bir babanın çocuğunun eğitimi maksadıyla adet olduğu üzere onu ücret ödemeksizin görevlendirme ve görevini yapmadığı takdirde de dövme hakkı olduğu görüşündedir. İbn Salâh'ın bir babanın çocuğunun maslahatını gözeterek, onu iyi yetiştirmek ve terbiyesi adına normalde ücret almadan yapılan bir iş için görevlendirme hakkı olduğuna dair sözünü beğendiğini söyleyen İbn Hacer, bu noktada çocuk hakları bağlamında çok manidar bir saptamada bulunur. Bir babanın çocuğuna eğitim amacı ve onun maslahatı dışında her hangi bir iş için görev vermesi durumunda, emeğinin karşılığı ücreti çocuğa ödemesi gerektiğini söyler. Benzer maksatlar için görevlendirme hususunda çocuğun anne tarafından büyükbabasının dahi yetkisi olmadığını söyleyerek çocuk hakları konusunda özgün bir yaklaşım ortaya koyar (Heytemî, 1987: 74).

Kim tarafından olduğu fark etmeksizin çocuğa angarya niteliğinde görev veren herkesin bunun karşılığı ücret ödemesi gerektiğini vurgular. Bu tespitlerden hareketle, hocanın ücretli veya ücretsiz hiçbir surette okula gelmeyen öğrencilerin arkasından diğer öğrencileri gönderme yetkisi olmadığı kaydını düşer. Çocuğun anne tarafından dedesinin bu yetkisi yokken, hocasının da hiçbir şekilde yetkisinin olamayacağını belirtir. Kendisine bu soruyu yönelten dostu, yetimlerin okumakta olduğu bir vakıf okulunda çalıştığı için babaları hayatta olmayan bu çocukların babalarından izin alma şansı olmadığından, kati surette bu yetimleri okula gelmeyen öğrencilerin peşi sıra gönderemeyeceğini belirtir. Bir hoca öğrencisini böyle bir görev için ancak babasının izni ile görevlendirebilir ki bu çocuklar adına annesi, vasisi veya dönemin kadısından izin almak dahi, (ücretsiz) görevlendirilmeleri için yeterli değildir notunu düşen İbn Hacer, bu şekilde çocuk hakları bağlamında günümüz normlarına yaklaşan bir görüş ortaya koyar. Yine de onun velisi ya da yerine geçen kimse, ücreti karşılığında bir işe görevlendirme izni verirse hoca veya başkası için bu durumun caiz olabileceği kaydını düşer (Heytemî, 1987: 76).

Yukarıdaki satırlarda İbn Hacer'in bir babanın çocuğunun eğitimi ve maslahatı için ona iş verebileceği görüşünün beraberinde aynı maksatla onu dövmebileceği yönündeki beyanı dikkat çekmektedir. İlerleyen satırlarda müstakil bir başlık altında eğitimde dayak hakkındaki görüşlerine değinilecek olsa dahi, sözün bu noktasında İbn Hacer'in çocuğun eğitim maksatlı dövülmesine nasıl baktığına, kısaca değinilebilir. Ona göre dayak, aslında çocuğu çalıştırmaktan daha ağır bir durumdur. Ancak çocuğun eğitimi ve onun maslahatı için ücretsiz çalıştırılması yalnız babanın yetkisi dâhilindeyken, yine çocuğun eğitimi ve maslahatı için dövülmesi hususunda çocuğun annesi, velisi veya vasisi konumunda olan insanların da yetkili olduğunu belirtir. Bu anlamda; çocuğun velisi, vasisi durumunda olan insanların yetki vermesi halinde hocanın da çocuğun eğitimi ve maslahatı için onu dövme hakkı olacağını ekler. Bir kez daha çocuğun ücretsiz bir işte babası dışında kimse tarafından çalıştırılmayacağını hatırlatır. Bu görüşünü de, çocuğun eğitim veya maslahat için bir işte çalıştırılması hususunda en hassas ve çocuğa karşı en şefkatli kişinin babası olduğu kanaatiyle açıklar. Konuyu şu ifadelerle özetler: "Çocuğun çalıştırılmasının sebebini ancak babası bilebilir, bir başkası baba gibi bilemez. Dayağın zıddına çalıştırma izni sadece babaya hasır. Çünkü dayağın sebebini babanın dışındakiler de bilebilir. Dayak izni yalnız babaya has değildir. Bu konuda düşün!" (Heytemî, 1987: 76).

#### 4.2.3. Çocuğun Eğitiminde Dayağa Başvurulması

İbn Hacer'in çocuk terbiyesinde dayağın bir yöntem olarak kullanılmasına dönük cevabından önce bu konuda kendisine yöneltilen soruları sıralamak yerinde olacaktır. Çünkü cevabının kapsamını bu sorular belirlemektedir. Yöneltilen soru incelendiğinde eğitimde dayağın bir yöntem olarak kullanımıyla ilgili birkaç ana unsura dikkat çektiği görülecektir:

Bunlar: Anne, baba, veli, vasi gibi çocuktan sorumlu olanların izni olmaksızın hoca çocuğu tedip amaçlı dövülebilir mi? Bu konuda hocaya kimler yetki verebilir? Çocuk hangi amaçla dövülebilir? Eğer çocuğun eğitim ve terbiye amaçlı dövülmesi caizse, dövmenin miktarı ne olmalı? Hatanın karşılığı olarak en alt miktarla yetinilmeli midir?

Maddeler halinde sıralanacak olursa cevaplamaya çalıştığı sorular arasında yer alanlar;

1. Derste dalıp giden, başkasından bir şey alan veya bir çocuğa söven, vuran bir çocuğa fakihin vurma hakkı var mıdır?

2. O kendisinden veya sözüne güvenilir bir başkasından öğrencinin sözlü veya fiili bir kabalıkta bulunduğunu öğrendiğinde öğrenciyi ahlaki ve terbiyesi için mi dövmeli yoksa yalnızca eğitimi için mi dövmeli?

3. Bu hususta mümeyyiz olanla, olmayan ve buluş çağına erenle, ermeyen arasında fark var mıdır?

4. Dövmek caiz ise miktarı var mıdır, yoksa fakihin içtihadına mı bağlıdır?

5. Fakih, yapılan hatanın karşılığı yeter miktarla yani en alt sınırla yetinmeli midir?

6. Diğer yetimlerin ve fakihin ihtiyaçlarını gidermesi için bir annenin çocuğu hakkında izin verme yetkisi var mıdır veya kadı bu noktada yetkili midir? (Heytemî, 1987: 77).

İbn Hacer, çocuğun eğitiminde dayağın bir yöntem olarak kullanılmasyla ilgili farklı problemlere işaret eden bu tür soruları yine Şafii fıkıh metodolojisiyle cevaplandırmaya çalışır. Konuya dair lehte ve aleyhte görüşleri sıralar. İlk olarak çocuğun dövülebilmesi hususunda hocaya kimin yetki verebileceği konusuna değinir. Ezri'î'nin, namaz hükümleri ve çocuğun dövülmesine dair ahkâmı örnek alarak annenin, anne tarafından dedesinin ve çocuğun kefilinin hocaya dayak izni verebileceği yönündeki görüşü hakkında ulemanın sustuğunu söyleyen İbn Hacer, bu konuda fiili bir icmânın oluştuğunu söyler (Heytemî, 1987: 80). Dolayısıyla, tartışılmaya açık olmakla birlikte çocuğun terbiye amaçlı dövülebilmesi hususunda annesinin, anne tarafından dedesinin ve velisinin hocaya yetki verebileceğini aktarır. Bu konuda Kâmûlî'ye ait şu fetvaya da yer verir: "Muallim, çocuğu babasının izniyle tedip edebilir ve velinin çocuğu eğitim için mektebe göndermesi ona bu konuda izin verdiğini ortaya koyar. Bu eylem bunun için yeterlidir." (Heytemî, 1987: 79). İbn Hacer, sözün bu noktasında velinin çocuğu okula gönderiyor olmasının dayağa rıza gösterdiği anlamına gelmeyeceğini net ifadelerle ortaya koymaya çalışır. Çocuğun her hangi bir konuda tecziyesinin velisinin yetkisinde olduğunu, bu konuda naip sayılabilecek olan hocanın veli izni olmaksızın yetkisi olmadığını söyledikten sonra, çocuğun yalnız eğitime gönderilmiş olmasının dayak izni anlamına gelmeyeceğini, çünkü çocuğunu eğitime gönderip dayak izni vermeyen birçok kişinin var olduğunu ekler. Velinin sözlü olarak ifade etmedikten sonra bu konuda susmasının, çocuğun dövülmesine izin verdiğini anlamına hamledilemeyeceği kaydını düşer (Heytemî, 1987: 77).

Müellifin çocuğun eğitimi süreçlerinde dayağın bir yöntem olarak kullanılmasına yönelik yaklaşımıysa, çocuğu merkeze alan bir yapıdadır. O, dayağın mümkün merteye çocuk terbiyesinde bir yöntem olarak kullanılmaması yönünde görüş beyan eder. Şu satırlarda onun bu konudaki yaklaşımını görmek mümkündür: " Bize, Şeyhü'l-İslâm Müctehid Takî es-Sübkî'nin, çocuklarının eğitimcisini ezber nedeniyle onları dövmekten nehyettiği bilgisi ulaştı. Bu konuda Ezri'î'nin fiilî icmâ görüşüne itibar edilmez. Muallimlerin çocukları velilerinin izni olmadan dövmeleri, onların cehaletlerinden kaynaklanan fiilleridir ve itibar edilmez. Bununla birlikte cezalar konusunda mümkün merteye ihtiyatlı

davranılması ve acele edilmemesi gerekir. Bu konuda, ashabımızdan gelen bir icmâ vardır. Hiçbir Şafîî'nin karşı gelmeyeceği; muallimin çocuğu babasının, dedesinin, vasisinin, kayyumun, annesinin izni olmadan dövemeyeceği yönünde nakledilen ve kendisine dayanılan mezhep (görüşü) budur. Bu sıralama benden daha önce hiç kimse tarafından anılmamış olsa dahi gayet açıktır." (Heytemî, 1987: 78).

İbn Hacer, Kamûlî'nin "vâsî ve emînu'l hâkim, baba mesabesinde" görüşünün de yukarıdaki satırlarda ifade ettiği hükme hamledilebileceğini söyledikten sonra, çocuktan kötü bir davranış sadır olduğunda veya onun ıslahı için, geçerli bir dayak izni olduğu takdirde, hocanın öğrenciyi dövmebileceğini belirtir.

Müellif, her hangi bir izne dayalı olmaksızın çocuğun dövülemeyeceği ve bu izni kimlerin verebileceği gibi hususları açıkladıktan sonra, çocuğun eğitimi maksadıyla dövülebileceği, izni olan hocanın çocuğu hangi hususlarda dövmebileceği ve bu dövmenin biçimi gibi konuları izaha geçer. Bu konudaki tespitlerine gelince:

1. Öğrencinin ezber konusundaki tembelliği ve ilgisizliği nedeniyle hocanın kendi görüş ve içtihadı ile öğrenciyi dövmesi doğrudur (Heytemî, 1987: 78).

2. Çocuğun dersten kaçması, bir başkasına eziyet etmesi veya uygunsuz söz söylemesi gibi fahiş hatalar konusunda hocanın dayak atması için bizzat görmesi veya sözüne güvenilir bir başkasından duyması yeterlidir (Heytemî, 1987: 78).

İbn Hacer, hocanın kendisi görmediği halde sözüne güvenilir birisinden aldığı duyumla öğrenciyi cezalandırması meselesini; kadının aleyhine bir delil bulmadan sadece gelen bilgiye dayalı olarak birisini ta'zîr etmesi veya had uygulaması caiz değildir görüşü ile karşılaştırır. İki durumun birbiri ile çelişmeyeceğini, hoca ile kadının durumunun aynı olmadığını belirtir. Çünkü kadı iddia makamıdır, suçluyu ıslah etmekten sorumludur. Ona göre; hocanın öğrencisini dövmesi şer'î bir delile bağlı olduğu takdirde eğitim ve öğretimden beklenen fayda kaçırılmış olur. Çocuğun ta'zîrini gerektiren davranışı hususunda hocanın kendi bilgisiyle veya güçlü kanaatiyle hareket etmesi yönünde bir müsamaha vardır (Heytemî, 1987: 79).

Müellif, hocanın ancak kendisine gerekli izin verildikten sonra; gerek şahit olduğu, gerekse güvenilir bir duyum sonrası cezayı hak edecek yanlışları sonrasında öğrencisini ta'zîr edebileceği görüşünü delilleriyle ve kıyaslamalar yoluyla ortaya koyduktan sonra; dövmenin biçimi, miktarı gibi hususları açıklamaya koyulur. Ona göre; hocanın bu konuda çocuğun suçu oranında kafi gördüğü derecede (aşırıya kaçmadan) dövmesi caizken, yeter miktarın üzerinde bir derece arttırması caiz değildir (Heytemî, 1987: 80). Peygamberimizden mürsel bir haber olarak gelen "Had olmaksızın had uygulayan kişi sınırı aşmıştır." hadisini kaynak vererek; hocanın had cezasında kırk, diğer hususlarda yirmiyeye ulaştırmasının caiz olmayacağını, bilakis bundan daha azının gerektiğini söyler. Sahîhaynda yer alan. "Ancak Allah'ın hakları konusunda uygulanan bir hadde ondan fazla celde vurulabilir." rivayetinin ise, âlimler tarafından inkar edilmeksizin sahabenin rivayete aykırı uygulamasıyla neshedildiği bilgisini verir. Şafîî âlimlerin görüşünün de bu olduğunu Allame Konevî'nin şu görüşü ile destekler: " Sahabenin bu rivayete aykırı hareketi sabit olduktan sonra bu durumu öncelemeye hamletmek gerçekleşmemiş bir neshe hamletmekten daha uygundur." (Heytemî, 1987: 80).

İbn Hacer, hocanın öğrencisini onu yanlışından alıkoyacak mahiyette ve yaralayıcı olmayacak şekilde ta'zîr etmesinin caiz olabileceğini söyler. Ezrî'nin tanımıyla; bir organın veya nefsin telef olmasına, birkaç kez vurulduğu için kan çıkmasına neden olan vb. yaralayıcı dayak (mübrih) konusunda dikkatli olunmalıdır. İbn Hacer, "Sizden birisi dayak esnasında yüze vurmasın" hadis-i şerifini naklederek hocanın dayakta çocuğun yüzüne veya ölümcül organlarına vurulmaması gerektiği uyarısında bulunur. "Dayaktan kasıt terbiyedir, öldürmek değil" diyerek bu konuda net bir tutum ortaya koyar." (Heytemî, 1987: 80). Aynı zamanda kendi döneminde dayak konusunda yapılan

yanlıklar ve aşırılıklara dikkat çeker mahiyette bir takım uyarılarda da bulunmaktadır. Bu satırlardan, dayağın eğitimde bir yöntem olarak kullanıldığı o dönemlerde bu tarz aşırılıkların yaşanmakta olduğu yönünde bir kanaat oluşmaktadır. İbn Hacer'in söz konusu aşırılıklara işaret eden açıklamalarına gelince:

Dayakta sürekli aynı yere vurulmamalıdır.

Yüz, kulak altı, genital bölge ve gırtlak boşluğu gibi ölümcül yerlere vurulmamalıdır.

İki vuruş arasında ilk darbenin acısının azalabileceği bir süre olmalıdır.

Vuran kişi, vuruşu daha etkili olsun diye koltuk altı beyazı görünecek derecede kolunu kaldırmamalıdır.

Sopa kullanıyorsa, çubukla sopa arasında orta hacimli ve orta ıslaklıkta olmalıdır. Deriyi açacak şekilde aşırı ıslak, hiç acıtmayacak biçimde de kuru olmamalıdır (Heytemî, 1987: 80).

İbn Hacer, hiç acıtmayacak şekilde hafif dokunarak da kolunu indirmemelidir diye bir uyarıda da bulunur ki muhtemelen dayakta asıl olan, çocuğu yanlıştan alıkoyacak derecede cezalandırmak olduğuna göre dövüyormuş gibi yapmanın etkili olmayacağına olan inancından dolayı bu uyarıda bulunmuştur (Heytemî, 1987: 80).

Müellif, çocuğun eğitiminde dayağın bir araç olarak kullanılması meselesini fikhî açıdan etraflı bir tarzda ele alırken, dayak konusunda dönemin genel yaklaşımını ortaya koyan bir yöntem izlemektedir. Örneğin; çocuğun eğitim maksatlı dövülmesi meselesini, bir kadının kocası tarafından dövülmesiyle kıyaslar. Her iki meseleyle ilgili Şafî mezhebi imamlarından fetvalar aktaran İbn Hacer, tüm çabasını özetler mahiyette şunları söyler: "Dayak fayda verecek düşüncesiyle atılmalı, aksi takdirde kesinlikle dayaktan kaçınılmalıdır. Aynı şekilde dayak ne korkutucu, ne kan dökücü, ne de yaralayıcı olmalıdır. Yüze vurulmamalı, ölümcül olmamalıdır."

Eğitimde dayak meselesinde bunca görüş geliştiren İbn Hacer'in kendisinin de çocukluğundan itibaren bu tarz dayak olaylarına maruz kalmış olabileceği tahminlerden kaçmayacaktır. Çocuğu eğitmek ve ahlaken terbiye amaçlı dayağa başvurmak konusunda özellikle kendileri de dayağa maruz kalan eğitimcilerin daha tutucu olabildikleri, çocuğun eğitimi için yeri geldiğinde dayağa başvurulabileceği yönünde eğilim sergiledikleri düşünülmektedir. Açıklan, Ankara'da öğretmenlerle birlikte yürüttüğü paylaşım gelişim seminerinde iki yüz elli kişilik gruba "İçinizde okulda dayak yemeyeniniz var mı?" sorusunu yönelttiğini, yalnızca iki kişinin dayak yemediğini beyan ettiğini aktarır. Öyle ki gruptan kimi öğretmenlerin "Dayak olmazsa öğrenciler nasıl adam olacak?" şeklinde dayaktan yana tavır gösterdikleri bilgisini verir. Açıklan, bunda özellikle geçmişte dayak olgusunun yaygın olarak karşımıza çıktığı köy enstitüleri, öğretmen ve ilköğretmen okullarında yetişen öğretmenlerin daha iyi öğretmenler oldukları ve daha öğretmen ruhuna sahip oldukları algısının etkili olduğunu vurgular. Açıklan, bir okulda eğitime taraf olan bütün bireyler tarafından dayak reddedilip, tepki görmediği müddetçe o okulun şiddet için uygun bir ortam olarak varlığını sürdüreceği tespitinde bulunur (Açıklan, 2001: 166-167).

Okullarda disiplin amacıyla başvuru fiziksel ceza uygulamalarının bütün kültürlerde var olduğu, çok eski zamanlardan itibaren okullarda uygulana geldiği sosyal bir vakiadır. Olayın kültürel yönünü ortaya koyan farklı kültürlere ait atasözleri mevcuttur. Bir Peştun atasözü: "Dayağın olduğu yerde düzen ve saygı vardır." derken benzer şekilde dayağın Cennet'ten çıkma olduğunu, öğretmenin vurduğu yerden gül biteceğini söyleyen Türk atasözleri de fiziksel şiddetin geçmişte kültürel kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Günümüzde ise, çocuğun eğitiminde dayağın ve diğer korkutma yöntemlerinin yanlış yaklaşımlar olduğu herkesçe kabul görmektedir. Öğrencilere karşı otoriter her türlü yaklaşımın, onları okuldan ve toplumdaki soğuttuğu da bir başka eğitsel gerçek olarak kabul görmektedir (Özdemir, 2014, 381). Dayağın kültürel anlamda kabul gördüğü,

İbn Hacer'in çocuğun eğitim maksatlı dövülmesi ile kocası tarafından dövülen eşin durumunu



kiyaslarken bir nüans açığa çıkar: “Koca için uygun olan, kendi payına düşen hususta eşini affetmesidir. Veli için ise tıpkı hoca ve naibi gibi çocuğu affetmemesidir. Çünkü bu konuda maslahat dayak yiyen kişi lehinedir.” İbn Hacer burada açıkça, çocuğun maslahatı için dövülmesi gerekiyorsa dövülmeli, bundan dönülmemelidir gibi bir görüş beyan etmektedir. Bu görüşünü desteklemek için de iki zayıf rivayete başvurmuştur. Bu rivayetlerden birincisi: Rasûlullah: “Sizden birisinin çocuğunu sopayla dövmesi, onun için bir sa'y tasaddukta bulunmasından hayırlıdır.” rivayetidir. İkincisi ise: Rasûlullah: “Allah, çocuğunu terbiye etmek üzere evinde sopa asan birisine rahmet etsin.” demiştir, şeklindeki rivayettir.<sup>4</sup>

İbn Hacer, kendisine yöneltilen, “Baliğ olmayan çocuk veya velisi hocanın gereksiz yere dayak attığını iddia ederlerse, hangisinin sözü geçerli olur?” şeklindeki bir soruya da yine eşler arasında vuku bulan bu tür bir iddia ile kıyas kurarak şöyle cevap verir:

“Derim ki; zevce konusunda durum ne ise bunda da aynı olması gerekir. Bu konuda muteber olan İbn Rif'a ve onun tabilerinin görüşüdür. Zevce yersiz sebepten dolayı dövüldüğünü iddia ederse, bu durumda kocanın sözü doğru kabul edilir. Bu konuya dair her hangi bir nakle yani bilgiye rastlamadım (Heytemî, 1987: 82). Bu hususta kadının görüşü de kabul edilebilir. Yine de asıl olan erkeğin kadına karşı haddi aşmamasıdır. Benim kanaatime göre de güçlü olan görüş budur” (Heytemî, 1987: 82-83).<sup>5</sup>

İbn Hacer'in yukarıdaki satırlarda geçen “Bu konuya dair her hangi bir nakle yani bilgiye rastlamadım. Bu hususta kadının görüşü de kabul edilebilir.” şeklindeki ifadesi, yaşadığı dönemde ne tür eleştiriler aldı bilinmez ancak eşler arasında vuku bulan şiddet olaylarında kimin beyanının esas alınacağı konusu günümüzde de tartışılmaya devam eden hukuksal ve toplumsal bir mesele olarak varlığını devam ettirmektedir. İbn Hacer'in bu konuda kati görüş ortaya koyacak bir nakle rastlamadığını söylemesi, kadının beyanının da esas alınabileceği görüşü ve erkeğin kadına karşı haddi aşmaması yönündeki uyarısı, onun bu konularda yapıcı ve ılımlı bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

Müellif, hocası tarafından haksız yere dövüldüğünü iddia eden bir çocuk konusunda çocuğun mu yoksa hocanın mı beyanı esas alınmalıdır problemini yine bir kıyas ile açıklamaya çalışır. Ona göre hoca, öğrenci velisinin vekilidir. Yani veli, çocuğunun terbiyesi hususunda hocayı vekil kılmıştır. Bu durumda vekaleti veren, vekalet verdiği şey hususunda vekil kılınanın haddi aştığını iddia ederse, vekalet verenin aksine vekilin sözü geçerlidir. Bu açıdan hocanın sözünü doğru kabul etmek, kocanın sözünü kabul etmekten daha evladır. Hocanın aleyhine, onu nâib kılan birisi bir iddiada bulunduğu ve vekil kılınanın dışında vekilin tasdikini gerektirdiğinden dolayı ikisinin farkı apaçıktır (Heytemî, 1987: 82).

İbn Hacer, aslında günümüz ticaret ve amme hukukunda da sıkça kullanılan vekâlet verme meselesine benzer bir uygulamaya işaret etmektedir. Nasıl ki, noterlik üzerinden alma, satma vb. ticari işlemler için karşılıklı güven merkezli verilmiş bir vekâlet ile, vekil kılınan kişi yetkilendiriliyor ve bu

<sup>4</sup> İbn Hacer, zayıf veya mevzu olup olmadıklarına bakmaksızın tüm rivayetleri kullanması yönünden eleştirilere maruz kalmıştır. (islamansiklopedisi.org.tr, 2020)

<sup>5</sup> Bu bölüm metinde şu şekilde geçmektedir: “و قد يقال القول قولها، لأن الأصل عدم تعديه، فيكون القول قوله” Bu cümle yapısı ile anlam arasında bir çelişki görülmektedir. Konu kadın ve erkek arasında meydana gelen bir niza' durumunda hangisinin beyanının esas alınacağı gibi hassas bir noktaya işaret etmektedir. Günümüzde dahi bu husus canlılığını korumaktadır. Bahsi geçen anlam ve metin çelişkisi, kullanılan zamirlerden kaynaklanmaktadır. İlk cümlede geçen; “و قد يقال القول قولها،” (ها)zamiri esas alınınca kadının beyanının esas alınacağı gibi bir anlam çıkmaktadır. Ancak sonraki cümlelerde erkeğin beyanının esas alınacağı zira İslam hukukunca erkeğin kadına veli kılınması ve eşine karşı haddi aşmaması esas olduğundan hareketle belirtilmektedir. (Heytemî, 1987: 82-83)

vekaletle dayalı tesis ettiği işlemlerden dolayı sorumlu tutulamıyorsa<sup>6</sup>; çocuğun eğitimi için vekil kılınmış öğretmen ile öğrencisinin birbiriyle çelişen beyanlarında da öğretmenin beyanına öncelik sağlanmalıdır.

Öğrenci ve öğretmeni arasında vuku bulan dayak iddiası problemi günümüz eğitim sisteminde de tartışmalı bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Bu türden eğitim öğretim ortamlarının atmosferini bozan olaylarda yerine göre öğrencinin, yerine göre de öğretmenin mağdur olduğu bir gerçektir. Öyle ki olayı yaşayanların yakınları, diğer öğrenciler ve öğretmenler ile okulun genel işleyişi, bu tür olaylardan menfi yönde etkilenmektedir. İbn Hacer'in burada örneklendirmeye ve açıklamaya çalıştığı olayda iki taraf mevcuttur: Birinci taraf; öğretmeni tarafından haksız yere dövüldüğünü iddia eden çocuk, diğeri ise net bir şekilde açıklanmamış olsa da muhtemelen çocuğu haklı yere dövdüğünü iddia eden öğretmen. İbn Hacer, vekil ile onu vekil kılan üzerinden bir kıyasta bulunarak burada öğrenci velisinin vekil kıldığı hocanın beyanının esas olduğu tespitinde bulunur. Dönemin toplumsal yapısı ve dayanın eğitim sisteminde bir yöntem olarak kullanılıyor olması olgusuyla örtüşen bir hüküm olarak göze çarpmaktadır.

Modern eğitim politikaları, bırakın fiziksel şiddeti, sözlü, psikolojik vb. şiddetin her türlü ile tartışma götürmeyecek şekilde mücadele etmeye odaklanmıştır. Öğretmen yetiştirme politikaları, okullarda yürütülmekte olan rehberlik faaliyetleri, şiddetin önlenmesine yönelik geliştirilen stratejilere rağmen bu türden tatsız olayların halen yaşanıyor olması, sorunun sadece eğitim politikaları boyutuyla değil; siyasal, sosyolojik, hukuksal ve akademik boyutlarıyla ele alınması gereğini ispatlar mahiyettedir.

Bu noktada İbn Hacer'in çözüm getirmeye çalıştığı bu sorun, farklı bir kurgu ile şu şekilde ifade edilerek soruların sayısı artırılabilir. Bir çocuk öğretmeni tarafından dövüldüğünü iddia etse, öğretmen de dövmediği iddiasında olsa, kimin beyanı doğru kabul edilmeli? Üstelik, olayın öğrenci ve öğretmen dışında tanığı yok. Olaya dair ne bir şahit, ne bir kamera kaydı ne bir tıbbî rapor var. Böylesi bir durumda kimin beyanı esas kabul edilmelidir?

Çerçevesini çizmeye çalıştığımız türden ihtilafli beyanlara dayalı olaylar günümüzde de yaşanmaktadır. Elbette bu tür ihtilafli durumlar okulda yaşanıyorsa olayın boyutuna göre ya kurumun kendi inceleme ve soruşturma mekanizması devreye girmekte ya da adli süreç başlatılmaktadır. İfadeye çalıştığımız durumun hukuksal arka planını çizmek bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak, İbn Hacer'in özellikle eşler arasında darp iddiası durumunda "Kimin beyanı esas alınmalı?" sorusuna vermeye çalıştığı cevaptan hareketle konuya dair kısa bir değerlendirmede bulunmak mümkün görünmektedir.

İbn Hacer, "Bu konuya dair her hangi bir nakle yani bilgiye rastlamadım." derken esasında dini gelenek içerisinde bu ihtilafli konuda nihai olarak, şunun beyanı esastır demenin mümkün olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla erkeğin beyanı esastır yerine kadının beyanının da esas alınabileceğini ifadeye çalışmaktadır. Bu noktada sorulması gereken bir diğer önemli soru; illa ki birinin beyanını diğerine tercih etmek gerekli midir? Erkeğin beyanı esastır veya kadının beyanı esastır gibi kesin bir yargı, kimi durumlarda evrensel hukukun temel ilkelerinden olan masumiyet karinesi (The Presumption of Innocence) yani suçluluğu ispat edilene kadar kişinin suçsuz kabul edilmesi ilkesinin önüne geçmiş olmuyor mu? (Şık, 2002: 104).

Erkeğin beyanı esastır veya kadının beyanı esastır dendiği takdirde, tanıklı veya maddi delilli olmayan suçlamaların hangisinin gerçeğe; hangisinin muhatabı yıpratma, ona zarar verme, itibarsızlaştırma amaçlı iftiraya dayalı olduğunu ayırt edene kadar yaşanan sürecin tarafların

<sup>6</sup> Nitekim modern hukuk sistemleri açısından da verilen resmi vekaletlerde karşılıklı güven duygusuna atıf yapılmaktadır. (Bkz. Öz, 2015: 887)

psikolojileri ve sosyal statüleri üzerindeki etkileri nelerdir? Kriminoloji (suç bilimi) ("<https://sozluk.gov.tr/>", t.y.) tekniklerinin geliştiği, suça dair maddi ve tıbbî delillere ulaşma imkânının arttığı günümüzde, masumiyet karinesi ilkesi doğrultusunda suçu ispatlanana kadar kişi hürriyetini kısıtlamamak bireyin ve toplumun maslahatı açısından tercih edilmeli midir? türünden soruların cevaplandırılması önem arz etmektedir.

Muhteva olarak konuya yakın bir olaylar silsilesi yaşandığı için Yusuf kıssasına değinmek yerinde olacaktır. Yusuf'a duyduğu arzu nedeniyle onunla odada yalnız kalmak isteyen kadın, ortamdan kaçmaya çalışan Yusuf'un arkasından yetişir ve gömleğinden yakalayarak yırtılmasına neden olur. Kapının hemen önünde kocasıyla karşılaşan kadın, "Senin ailene kötülük etmek isteyeninin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir?" (<https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>, 2020) şeklinde Yusuf'a iftirada bulunur. Elbette böylesi zor durumda kalan Yusuf da "Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi" (Yûsuf, 12/26.) şeklinde kendisini savunacaktı. Buraya kadar kendi şerefini kurtarma derdinde olan kadını ve iftiraya maruz kalan Yusuf'un tavrını anlamak mümkün. Bu olayda Kur'an'ın andığı üçüncü bir kişilik vardır. Olayın üstüne gelen ve hem kadını hem de Yusuf'u dinleyen, kadının ailesinden vicdan sahibi bir kişilik. Her iki tarafın beyanının dışında aklı bir yaklaşım sergileyen bu kişi, olayın çözümünde maddi bir delile işaret eder. "Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, bu ise yalancılardandır. Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir, bu doğru söyleyenlerdendir." (Yûsuf, 12/26-27.), (Taberî, 2000: XVI, 53; Kurtubî, 1964: IX, 172). Kur'an'ın "ve-şehide şâhidün..." (şahit) şeklinde nitelediği bu kişi, olayın çözümünde maddi bir delile işaret etmekteydi. İslam hukuku açısından bakıldığında olayların çözümünde şahitlerin varlığına ve maddi delile odaklanmak, olası adaletsizlikleri önlemenin en önemli koşulları olarak ön plana çıkmaktadırlar.<sup>7</sup>

Suç ve suçluyla mücadele için öncelikli olarak yapılması gerekenin cezaları arttırmak mı olduğu ya da bireyi suça iten durumların suç ortaya çıkmadan önlenmeye çalışıldığı bir toplumsal yapının oluşturulmasında mı olduğu gibi hususlar, eğitimciler, hukukçular, sosyologlar, siyasetçiler vb. konunun taraflarınca türlü yönleriyle tartışılmaktadır. Ancak tüm tarafların kabul edeceği temel husus, konunun en önemli ayağının eğitim ayağı olduğu husussudur.

Yukarıdaki satırlarda tartışılan hususlarda eğitim politikaları anlamında öne çıkan yön, tüm bu sorunların aşılması için eğitim süreçlerinin insana, hayvana, doğaya saygıyı da içeren temel insani değerlere sahip bireyler yetiştirecek şekilde düzenlenmesi gereğidir. Eğitim sistemine dâhil olan her bireyi, farklılıklarla bir arada yaşama, ötekinin düşüncelerine saygı, şiddetin her türüsüne karşı tavır ortaya koyma, dürüstlük, adil olma, gibi temel dini ve etik değerleri edinmeye dayalı bir değerler eğitimi sürecine dahil etmek eğitimin öncelikli hedefleri arasında olmalıdır.

İbn Hacer, çocuğun eğitiminde dayanın bir yöntem olarak kullanılması hususunda son olarak dayanın miktarıyla ilgili bir açıklama yapmaya çalışır. Bu noktada Kadı İbn Şureyh'in, Hîra mağarasında Rasûlullah ile Cebrail arasında yaşanan ilk vahiy hadisesinde yaşananlardan hareketle, bir hocanın öğrencisine en fazla üç defa vurabileceği yönündeki fetvasına yer verir ve bunun üzerine değerlendirmelerde bulunur (Heytemî, 1987: 83). Çünkü o gün mağarada Cebrail, Peygamberimize yönelik "Oku!" emrinin ardından üç kez onu kuvvetlice sıklmıştı. Mağarada Peygamberimiz ve Cebrail arasında yaşanan olayın İbn Şureyh'in anladığı tarzda, hocanın öğrencisine en çok üç defa vurabileceği şeklinde anlaşılamayacağını açıklamaya çalışır. Çünkü Cebrail Peygamberimize "Oku!" derken ondan bilmediği bir şeyi okumasını istiyordu. Onun Peygamberi sıkmasının amacı cezalandırmak değil, onun

<sup>7</sup> Şahitliğin İslam hukuku açısından önemi ve olayın modern hukuk ve İslâm hukuku açısından mukayesesi için bkz. (Sağlam vd., 2012: 98-100)

dikkatini celp etmek ve yaşadıklarının gerçek olduğuna dikkat çekmektir. Dolayısıyla bir hocanın öğrencisini bilmediği bir şey hususunda cezalandırması, onu dövmesi adil bir durum değildir. Bir de burada sıkma durumu vardır ki İbn Hacer bir kez daha, öğrencinin boğazını nefes alamayacağı derecede sıkmanın, maazallah öğrencinin ölümüne yol açabilecek bütün dövme biçimlerinin icmâen haram olduğunu hatırlatarak bu konudaki sözlerini tamamlar (Heytemî, 1987: 83-84). İbn Hacer'in dostu tarafından kendisine yöneltilen sorulara cevabı aktardığımız bu pasajla son bulur (Heytemî, 1987: 84).

## SONUÇ

Bu araştırmada, İbn Hacer gibi dini hassasiyeti yüksek, ilmî kişiliği ve Şâfiî fıkhına hâkimiyeti nedeniyle yaşadığı dönemde saygı görmüş, hemen hemen bütün temel İslami ilim dallarında onlarca eser vermiş bir âlimin eğitimcilere tavsiyelerini içeren Tahrîru'l Mâkâl isimli eserinden hareketle eğitim hakkındaki düşüncelerine değinilmiştir. Dindeki samimiyetine ve güvenilirliğine inandığı, kadılık yerine bir yetimhanede öğretmenliği tercih eden dostunun kendine yönelttiği sorulara verdiği cevaplardan hareketle dönemin eğitim sorunlarına dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Araştırmada eğitim meselelerine dair kendisine yöneltilen sorulara Şafii fıkhı çerçevesinde cevap vermeye çalışan müellifin bu çabasının hukuksal değeri üzerinde durulmuş, fetvaların yüzyıllar boyu Müslüman toplumların sosyal düzenini sağlamadaki hukuksal değeri üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bir İslam hukukçusunun eğitim merkezli sorulara ürettiği bu cevaplar, modern anlamda eğitim yönetimi biliminin ortaya çıkmadığı ve eğitim kurumlarının işleyişini düzenleyen yönetmeliklerin henüz yazılmadığı o dönem için önemli eğitsel ilkeler barındırmaktadır.

Müellifin cevaplar üretmeye çalıştığı sorunlardan bir kısmının günümüzde de tartışılıyor olması, ne onların ileri görüşlülüğüne ne de bizim gericiliğimize hamledilebilir. Dönem ve coğrafya farkına rağmen merkezinde insanın yer aldığı eğitim olgusunun, her dönem ve coğrafyada benzer sorunlarının olması anlaşılabilir bir durumdur. Üstelik görüşlerine odaklanılan müellifin müslüman olması, eserini kaleme aldığı coğrafyanın bir Osmanlı toprağı olması, onu bizim için daha değerli kılmaktadır. Çocuğun eğitimi, çalıştırılması vb. hususlarda kimlerin ne derece yetkisi olduğu, öğretmen öğrenci münasebetleri, bir ceza yöntemi olarak çocuğun terbiyesinde dayağa başvurulması vb. meselelere dair yorumları, genel olarak İslami ilimler ve usul çerçevesinde cevaplandırmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak özellikle hakkında naklî bir veri olmayan hususlarda icmâ ve kıyas gibi tali delillere başvuran müellifin, kimi durumlarda dönemin hâkim anlayışını yansıtır tarzda şahsi yorumlarda bulunduğu da bir diğer göze çarpan husustur.

İslâmî gelenek içerisinde genel anlamda toplumun huzur ve refahını korumak, kötü davranışların yaygınlaşmasını önlemek, caydırıcılık vb. nedenlerle cezanın yerinde ve ölçülü kullanımına yönelik genel bir kabulün varlığı bilinmektedir. Yine İslami gelenekte, çocuğun eğitimi için dayak ve değnek asla birincil araç olarak kabul görmemiştir. Kızlarını, torunlarını, sahabeden yanında yetişen Enes b. Malik gibi çocukları bir kez olsun azarlamamış, dövmemiş bir Nebî, daima müslüman eğitimcilerin rol modeli olmuştur. Eğitim, baskıcı, otoriter yöntemlerden ziyade sevgi, güzel örnek olma, nasihat ve güzel telkinler yoluyla yürütülebilecek bir süreçtir. Ancak tüm yollar tükendikten sonra çocuğun terbiyesi maksatlı, belirli sınırlar içerisinde ve öğretmen ile öğrenci arasında güven duygusunun tesisi sonrası bir disiplin cezası uygulamasına ruhsat verilmektedir (Bayraktar, 2015: 224-225). (Bayraktar, 2010, 224-225)Nitekim müellifimizin bu konudaki düşüncelerinin de aynı minval üzere olduğu, yapıcı ve ılımlı bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Araştırmada, eğitim ortamlarında yaşanan dayak iddialarında kimin beyanın esas alınacağına dair tartışma, modern hukuk sisteminin önemli kavramlarından masumiyet karinesi bağlamında analize tabi tutulmuştur. Delile dayalı yargı mekanizmasını ön plana çıkaran bir yaklaşımın,

yaşanabilecek mağduriyetleri önlemede sunabileceği katkı, gerek hukukun genel ilkeleri ve gerekse İslami değerler açısından ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çocuğun babası tarafından sadece onun terbiyesi ve maslahatı gözetilerek bir iş için görevlendirilebileceği, bunun dışında bir amaçla babası dahi olsa ücretsiz olarak çalıştırmayacağı tespiti, günümüz çocuk hakları normlarına yaklaşan bir niteliktedir. İsviçre gibi UNICEF'in kurulmasına öncülük etmiş, modern Avrupa'nın merkezinde yer alan bir ülkede bazı çocukların ailelerinden kopararak Alplerdeki çiftlik sahiplerine çocuk işçi olarak satıldıkları ve bu çiftliklerde ilkel koşullar altında çalıştırıldıkları, zaman zamanda şiddet ve tacize maruz kaldıkları bilinmektedir. Bu uygulamanın on sekizinci yüzyıl sonlarından bin dokuz yüz yetmişli yıllara kadar devam etmiş olması da göz önüne alınınca (Türkkol, 2016: 25-26), İbn Hacer'in çocuğa angarya iş verilemeyeceği şeklinde özetleyebileceğimiz bu tespitinin, kendi dönemi için ne denli kıymetli bir çocuk hakları normu olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Yetim çocukların eğitimi için kurulmuş bir vakıf okulunun sevk ve idaresi ile orada eğitim gören çocukların hakları etrafında şekillenen eserin, kaleme alındığı dönemde çocuk hakları anlamında taşıdığı değeri anlamak için "Diğer dünya toplumlarında çocuğa bakış nasıldı? Özellikle kimsesiz çocuklarla ilgili ne tür politikalar benimseniyordu?" meselesine odaklanmak gerekmektedir. Avrupalı tarihçilerin çalışmalarına göre, 13. yüzyıldan itibaren evlilik dışı ilişkiler ve yoksulluk nedeniyle Avrupa'da kitlesel çocuk ölümleri meydana gelmiştir. Kilise tarafından evlilik dışı ilişkinin ve kadın sağlığını tehdit eden kürtajın da yasaklanması nedeniyle genç kadınların çoğu çocuklarını öldürür ve çöp yığınları ile kanalizasyonlara atar hale gelmişlerdir. Bunun üzerine Katolik Kilisesi bebeklerin hayatlarını ve ruhlarını kurtarmak adına "buluntu evi" adı altında bir uygulamayı başlatmış, kiliselere genç annelerin çocuklarını tanınma korkusu yaşamadan rahatlıkla terk edebilecekleri döner kapı şeklinde "buluntu kutuları" yerleştirmişlerdir. Fikir vermesi açısından yüzde verilecek olursa, Paris, Milan ve Avrupa'nın diğer büyük şehirlerinde 18. Yüzyılın sonları ile 19. Yüzyılın başlarında terk edilen çocukların sayısı, şehirlerdeki toplam doğumların %20'sinden fazlaydı. Yaman, Fuchs'tan yaptığı alıntıda 1800'lü yıllarda sadece Paris'te yıllık 4.500 çocuğun terk edildiği bilgisini verir. 13. Yüzyılda başlayan çocuk terki uygulaması ve sonrasında başvuru buluntu evleri ve buluntu kutuları uygulamaları ancak 19. yüzyıl ortalarından itibaren kapatılmıştır (Yaman, 2020: 39-42). İslam'ın açlık ve geçim korkusu ile çocuğun öldürülmesini kesin bir dille yasaklamış olması, çocuk terkinin İslam hukukunda yasaklı bir eylem olması vb. sebeplerde İslam toplumlarında tarihin hiçbir döneminde kitlesel anlamda çocuk terki görülmemiştir (Yaman, 2020: 39). Dolayısıyla müellifin eserinde tartışmaya açtığı, çocuğun terbiye maksatlı olarak dövülmesi olayını bu tarz dönemsel ve kültürel veriler ışığında değerlendirmek gerektiği de ortadadır.

Müellifin öğrencilerin okula devam ettirilmesi, devam etmeyenlerle ilgili öğretmenin ve vakıf yöneticilerinin sorumlulukları vb. meseleleri, yapılan sözleşmeler ve genel vakıf ilkeleri üzerinden kıyaslar yoluyla, Şafii fıkhı doğrultusunda çözümlemeye çalışması da takdiri hak eden bir diğer husus olarak dikkat çekmektedir. Bunu yaparken de İslam hukuk usulü ilkelerine dayalı çözümlemelerde bulunması, hem konuya verdiği önemin bir ispatı hem de henüz eğitim yönetimi ve denetiminin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmadığı dönemlerde İslam dünyasında dar kapsamlı da olsa bu konularda düşünsel bir çabanın varlığını göstermesi açısından önemlidir. Günümüz eğitim sisteminde de hali hazırda öğrencilerin okula devamının sağlanması bir eğitim problemi olarak yöneticilerin önünde durmakta, sorunun çözümü yönünde kanun ve yönetmelikler hazırlanmakta, her dönemde yeni eylem planları oluşturulmaktadır.

Yaşadığı dönemin eğitim sorunlarına dair görüşlerine odaklandığımız müellifin, meselelere ilmi bir perspektiften ve analizi bir üslupla yaklaşan müslüman bir âlim olması, üstelik söz konusu âlimin günümüz tabiriyle bir Osmanlı vatandaşı olması da bu araştırmaya önem kazandırmaktadır. Bu



yönüyle de genel anlamda eğitim tarihi, özel anlamda Osmanlı tarih ve kültürü ile Mısır eğitim tarihi üzerine çalışan araştırmacılara katkı sunması beklenmektedir.

#### KAYNAKÇA

- Açıkalın, A. (2001). Daha Bir Dayağa Dayanıksızlaşan Okul . Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 26 (26) , s. 165-167.
- 'Aydarûs, Muhyiddîn (1984). en-Nûris-Sâfir 'an-Ahbâr el-Karn'il-'Âşir. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Aydın, M. A. (1993). Cuâle, TDV. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (c. 8, s. 77-78)
- Bayraktar, F. (1994). Eğitimde Disiplin, Ceza ve Dayak Üzerine. Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, sayı 1, s. 97-108.
- Bayraktar, F. (2015). İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri. İstanbul: İfav. (Bayraktar, 2010, 224-225)
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil (1988). Edebü'l-Müfred. (thk. Semir Zuheri). Riyad: Mektbetü'l Meârif.
- Ekinci, M. S. (2019). *Medrese Eğitiminde Yenilik*. 1. Bs. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (1993). el-Müstaşfâ min 'İlmi'l-Usûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Genç, Ö. (2016). Çocukların Ortaçağ Avrupa'sındaki Yeri. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, 1/1, s. 241-261.
- Guzzî, Necmüddîn (1997). el-Kevâkib es-Sâire bi-A'yân el-Mietî'l-'Âşira. (thk. Halil el-Mansûr). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. (2001). (cilt 4) Müsned\_i Ahmed. (thk. Şu'ayb Arnavut, 'Âdil Mürşid vd.). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Hanbelî, İbnü'l-İmâd (1986). Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâr-ı men Zeheb. (thk. Mahmûd el-Arnaut). Beyrut: Dâr-u İbni Kesîr,
- Hepkul, A . (2002). Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (1) , s. 1-12.
- Heytemî, İbn Hacer (1987). Tahrîru'l-Makâl fî Âdâbi ve Ahkâmi ve Fevâidi Yehtâcü ileyhâ Müeddibü'l-Etfâl. (thk. Muhammed Süheyl ed-Dıbs). Beyrut: Dâru İbni Kesîr.
- Heytemî, İbn Hacer (t.y.). Tuḥfetü'l-Muḥtâc bi-Şerḥi'l-Minhâc. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ.
- İbn-ü Müfliḥ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. (t.y.). el-Âdâbü's-Şer'iyye ve'l-Minhâhü'l-Mer'iyye. Beyrut: Âlemü'l Kutup.
- Kallek, C. (1999). İbn Hacer el-Heytemî. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (c. 19, s. 531-534)
- Kehhâle, Ömer Rızâ (t.y.). Mu'cemi'l-Müellifîn. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâs.
- Kittânî, Muhammed 'Abdu'l-Hay (1982). Fihrisü'l-Fehâris ve Mu'cemü'l-Me'âcim. (thk. İhsan Abbâs). Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Kur'an Yolu. 13 Temmuz 2020. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kurtubî (1964). el-Câmi' li-'Ahkâmi'l-Kur'ân. (thk. Ahmed Baraddûnî). Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Lowry, J. E. (ed.) (2019). İslâm'ın Klasik Çağında Hukuk ve Eğitim. İstanbul: Klasik, 2019.
- Meriç, N . (2012). Fetva Soruları ve Sosyoloji Araştırmalarında Okunma İmkânı . Eskiyeşi , sayı:24, s. 105-108.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref (1987). Âdâbü'l-'Âlim ve'l-Müte'allim. Tanta: Mektebetü's-Sahâbe.

- Öğülmüş, S . (2019). İçerik Çözümlemesi . Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES) , 24 (1) , s. 213-228 . DOI: 10.1501/Egifak\_0000000729
- Oktaç, A. (2018). *Eğitime Giriş*. 9. Bs. Ankara: Pegem Akademi.
- Öz, S. (2015). Vekâlet Sözleşmesinin Vekâlete Özgü Sebeplerle Sona Ermesi. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6/4, s. 874-944.
- Özdemir, S. (2014). "Okul ve Şiddet". *Eğitim Sosyolojisi*. (Ed). Özdemir, M. Ç. Ankara: Pegem Akademi.
- Özen, Ş. (2005). Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3/5, s. 249-378.
- Sağlam, Hadi vd. (2012). İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesesinin Değerlendirilmesi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 5/2, s. 87-103.
- Şık, H. (2002). Suçsuzluk Karanesi. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 1, s. 103-145.
- Taberî (2000). *Câmi'ü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. (thk. Ahmed Şâkir). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Tan, M. (1990). Eğitimde Bedensel Ceza. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. 23/2, s. 545-556.
- Türköl, F. (2016). Lobcilik ve İsviçre'nin Sözleşmeli Çocukları; Verdingkinder. Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 3 (2), s. 25.
- Yaman, F. (2020). Çocuk Terkinin Karanlık Yüzü-Tarihsel Süreç ve Modern Dönemdeki Uygulamalar. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (1985). *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*. (thk. Şuayb el-Arnâvût). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zernûcî (1981), *T'alîmü'l-Müte'allim Tar'ik'üt-Te'allüm*. (thk. Mervân Kabbânî). Beyrut: el'Mektebü'l-İslâmî.
- Zirikî, Hayrüddîn (2002). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.